

IJTIMOYIY TARMOQLAR AN'ANAVIY OMMAVIY AXBOROT VOSITALARIGA QANDAY TA'SIR KO'RSATMOQDA?

Ibragimova Anora Odil qizi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21013080>

Annotatsiya. Mazkur maqolada ijtimoiy tarmoqlarning zamonaviy axborot makonidagi o'rni, ularning an'anaviy ommaviy axborot vositalari faoliyatiga ko'rsatayotgan ta'siri hamda axborot tarqatish jarayonidagi o'zgarishlar tahlil qilinadi. Shuningdek, ijtimoiy tarmoqlarning afzalliklari, mavjud muammolari va yoshlarning media madaniyatini shakllantirishdagi ahamiyati yoritiladi.

Kalit so'zlar: ijtimoiy tarmoqlar, ommaviy axborot vositalari, jurnalistika, internet, raqamli media, media savodxonlik, Telegram, Instagram, YouTube, axborot.

XXI asr axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi insoniyat hayotining barcha jabhalarida tub o'zgarishlarni yuzaga keltirdi. Ayniqsa, internet va ijtimoiy tarmoqlarning keng ommalashuvi axborotni yaratish, tarqatish va qabul qilish jarayonini butunlay yangi bosqichga olib chiqdi. Agar avvallari insonlar yangiliklarni asosan gazeta, jurnal, radio yoki televideniye orqali olgan bo'lsa, bugungi kunda Telegram, Instagram, YouTube, Facebook va boshqa platformalar ko'pchilik uchun asosiy axborot manbaiga aylanmoqda.

Ijtimoiy tarmoqlar insonlarga nafaqat axborot olish, balki uni yaratish va keng auditoriyaga tarqatish imkoniyatini ham berdi. Har bir foydalanuvchi voqea joyidan surat yoki videoni internetga joylashtirish orqali axborot tarqatish jarayonining faol ishtirokchisiga aylanishi mumkin. Natijada axborot almashinuvi tezlashdi, jamoatchilik fikri shakllanishining yangi mexanizmlari paydo bo'ldi va jurnalistika faoliyatida yangi yondashuvlar vujudga keldi.

Shu bilan birga, ijtimoiy tarmoqlarning ommalashuvi an'anaviy ommaviy axborot vositalari faoliyatiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Bosma gazetalar adadi kamaymoqda, televideniye va radio internet platformalarida o'z faoliyatini rivojlantirmoqda, jurnalistlar esa auditoriya bilan muloqot qilishning yangi usullarini qo'llamoqdalar. Bu jarayon OAVning raqamli transformatsiyasini tezlashtirib, jurnalistlardan zamonaviy texnologiyalarni puxta egallashni talab qilmoqda.

Biroq ijtimoiy tarmoqlarning rivojlanishi bilan bir qatorda ayrim muammolar ham yuzaga kelmoqda. Jumladan, soxta axborotlarning tez tarqalishi, tekshirilmagan ma'lumotlarning ommalashuvi, axborot xavfsizligi, mualliflik huquqi va media madaniyati bilan bog'liq masalalar dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Shu bois yoshlarni media savodxonlik ruhida tarbiyalash va ishonchli axborotni tanlash ko'nikmalarini shakllantirish bugungi kunning muhim vazifalaridan biri hisoblanadi.

Mazkur maqolaning maqsadi ijtimoiy tarmoqlarning an'anaviy ommaviy axborot vositalariga ko'rsatayotgan ta'sirini tahlil qilish, ularning afzallik va kamchiliklarini yoritish hamda media savodxonlikni rivojlantirishning ahamiyatini ochib berishdan iborat.

So'nggi yillarda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanishi natijasida ijtimoiy tarmoqlar inson hayotining ajralmas qismiga aylandi. Internet tarmog'ining kengayishi, mobil qurilmalar sonining ortishi va yuqori tezlikdagi aloqa vositalarining ommalashuvi tufayli axborot almashish jarayoni sezilarli darajada tezlashdi. Bugungi kunda millionlab insonlar kunlik yangiliklarni aynan ijtimoiy tarmoqlar orqali kuzatmoqda. Bu esa jurnalistika va ommaviy axborot vositalari faoliyatida yangi davrni boshlab berdi.

Ijtimoiy tarmoqlar — foydalanuvchilarga axborot almashish, muloqot qilish, foto va videolar joylashtirish hamda turli mavzularda fikr bildirish imkonini beruvchi internet platformalaridir. Dastlab ular insonlar o'rtasidagi muloqotni osonlashtirish maqsadida yaratilgan bo'lsa, bugungi kunda ular axborot tarqatishning eng muhim vositalaridan biriga aylandi.

Telegram, Instagram, YouTube, Facebook va boshqa platformalar nafaqat shaxsiy muloqot, balki ta'lim, biznes, reklama va jurnalistika rivojida ham muhim o'rin egallamoqda.

An'anaviy ommaviy axborot vositalari, jumladan gazeta, jurnal, radio va televideniye uzoq yillar davomida jamiyatning asosiy axborot manbasi bo'lib xizmat qildi. Biroq internetning ommalashuvi bilan insonlarning axborot iste'mol qilish odatlari sezilarli darajada o'zgardi.

Odamlar endi ertalabki gazeta yoki kechki yangiliklar dasturini kutmay, istalgan vaqtda mobil telefon orqali kerakli ma'lumotni olish imkoniyatiga ega bo'ldilar. Natijada axborot iste'mol qilish tezligi va hajmi bir necha baravar oshdi.

Ijtimoiy tarmoqlarning eng muhim xususiyatlaridan biri — **tezkorlik**dir. Voqea sodir bo'lishi bilan uning suratlari, videolari yoki qisqa izohlari internet orqali butun dunyoga tarqaladi.

Shu sababli ko'plab telekanallar va internet nashrlari voqealar haqida dastlabki ma'lumotlarni aynan ijtimoiy tarmoqlar orqali e'lon qilmoqda. Bu esa auditoriyaning axborotga bo'lgan ehtiyojini qisqa vaqt ichida qondirish imkonini beradi.

Bundan tashqari, ijtimoiy tarmoqlar jurnalist va auditoriya o'rtasidagi muloqotni yanada yaqinlashtirdi. Avvallari o'quvchilar yoki tomoshabinlar o'z fikrini faqat maktub yoki telefon orqali bildirgan bo'lsa, bugungi kunda ular izoh yozish, ovoz berish, savol yuborish yoki jonli efirda qatnashish orqali axborot tayyorlash jarayonining faol ishtirokchisiga aylanmoqda. Bu esa jurnalistlarga auditoriyaning qiziqishlari va ehtiyojlarini yaxshiroq o'rganish imkonini bermiqda.

Ijtimoiy tarmoqlarning rivojlanishi bilan **fuqarolik jurnalistikasi** tushunchasi ham keng tarqaldi. Endilikda oddiy fuqarolar ham voqea joyidan surat yoki video yuborish, kuzatgan hodisalari haqida ma'lumot berish orqali axborot tarqatishda ishtirok etmoqda. Ayrim hollarda professional jurnalistlar voqea haqida dastlabki ma'lumotni aynan fuqarolar tomonidan e'lon qilingan materiallar orqali oladilar. Bu esa axborotning tezkorligini oshiradi, biroq uning haqqoniyligini tekshirish zaruratini ham kuchaytiradi.

Bugungi kunda deyarli barcha an'anaviy ommaviy axborot vositalari o'zining rasmiy ijtimoiy tarmoq sahifalariga ega. Gazeta va jurnallar elektron formatda chop etilmoqda, telekanallar YouTube va Telegram orqali jonli efirlar tashkil qilmoqda, radio dasturlari esa podkast shaklida internet foydalanuvchilariga taqdim etilmoqda. Bu holat OAVning raqamli transformatsiyasini jadallashtirib, ularning auditoriyasini yanada kengaytirmoqda.

Shuningdek, ijtimoiy tarmoqlar reklama va marketing imkoniyatlarini ham sezilarli darajada oshirdi. Ommaviy axborot vositalari o'z materiallarini keng auditoriyaga yetkazish, obunachilar sonini ko'paytirish hamda reklama daromadlarini oshirish uchun raqamli platformalardan faol foydalanmoqda. Shu tariqa ijtimoiy tarmoqlar nafaqat axborot tarqatish vositasi, balki OAVning iqtisodiy barqarorligini ta'minlovchi muhim omillardan biriga aylanmoqda.

Biroq ijtimoiy tarmoqlarning jadal rivojlanishi bilan axborot sifati va ishonchligi masalasi ham dolzarb bo'lib qolmoqda. Internet foydalanuvchilari tomonidan tarqatilayotgan har bir ma'lumot professional jurnalistika talablariga javob bermasligi mumkin.

Shu sababli jurnalistlar ijtimoiy tarmoqlarda tarqalayotgan xabarlarini e'lon qilishdan oldin ularni bir necha ishonchli manbalar orqali tekshirishi zarur.

Xulosa qilib aytganda, ijtimoiy tarmoqlar zamonaviy axborot makonining eng muhim tarkibiy qismlaridan biriga aylandi. Ular axborot almashinuvini tezlashtirdi, jurnalist va auditoriya o'rtasidagi aloqani mustahkamladi hamda ommaviy axborot vositalari faoliyatiga yangi imkoniyatlar yaratdi. Shu bilan birga, bu jarayon jurnalistlardan yuqori kasbiy mahorat, mas'uliyat va media savodxonlikni talab etmoqda.

Ijtimoiy tarmoqlarning ommalashuvi jurnalistika va ommaviy axborot vositalari faoliyatida katta o'zgarishlarni yuzaga keltirdi. Axborotni yaratish, tarqatish va iste'mol qilish usullari yangilandi, auditoriyaning axborotga bo'lgan talabi va qiziqishlari o'zgardi. Natijada an'anaviy ommaviy axborot vositalari ham yangi sharoitga moslashishga majbur bo'ldi. Bu jarayonning ijobiy jihatlari bilan bir qatorda ayrim salbiy oqibatlari ham mavjud.

Ijtimoiy tarmoqlarning eng katta afzalligi axborotni tezkor yetkazish imkoniyatidir.

Avvallari muhim yangiliklar gazeta chop etilgandan yoki televideniye orqali e'fira uzatilgandan keyingina ommaga ma'lum bo'lgan bo'lsa, bugungi kunda voqea sodir bo'lishi bilan bir necha soniya ichida millionlab insonlarga yetib boradi. Bu esa jurnalistlarning tezkor ishlashiga va aholining dolzarb axborotga bo'lgan ehtiyojini o'z vaqtida qondirishga xizmat qiladi.

Yana bir muhim jihat shundaki, ijtimoiy tarmoqlar ommaviy axborot vositalarining auditoriyasini kengaytirdi. Ilgari gazeta yoki telekanal faqat ma'lum hududdagi aholiga xizmat qilgan bo'lsa, bugungi kunda internet orqali e'lon qilingan materiallarni dunyoning istalgan nuqtasida o'qish yoki tomosha qilish mumkin. Bu esa milliy jurnalistikaning xalqaro maydondagi nufuzini oshirishga yordam bermoqda.

Ijtimoiy tarmoqlar jurnalist va auditoriya o'rtasidagi muloqotni ham kuchaytirdi.

O'quvchilar maqolalar ostida izoh qoldirishlari, savollar berishlari, o'z fikr va takliflarini bildirishlari mumkin. Bunday muloqot jurnalistlarga jamiyat ehtiyojlarini yaxshiroq tushunish, dolzarb mavzularni tanlash va materiallar sifatini oshirish imkonini beradi.

Shuningdek, ijtimoiy tarmoqlar jurnalistlarning ijodiy faoliyatini ham boyitmoqda.

Endilikda yangiliklar matn bilan cheklanmaydi. Foto, video, audioyozuv, infografika, jonli e'fir va podkastlar axborotni yanada qiziqarli va tushunarli shaklda taqdim etishga xizmat qilmoqda. Multimedia jurnalistikasi auditoriyaning e'tiborini jalb qilish va murakkab mavzularni soddalar tarzda tushuntirish imkonini bermoqda.

Bundan tashqari, ijtimoiy tarmoqlar reklama va axborotni targ'ib qilish uchun samarali vositaga aylandi. Ommaviy axborot vositalari o'z materiallarini Telegram kanallari, Instagram sahifalari yoki YouTube platformalari orqali keng auditoriyaga yetkazib, yangi obunachilarni jalb etmoqda.

Ijtimoiy tarmoqlarning rivojlanishi bilan bir qatorda ayrim muammolar ham yuzaga kelmoqda. Ulardan eng dolzarbi — soxta axborotlar (fake news)ning tez tarqalishidir. Internet foydalanuvchilari ba'zan tekshirilmagan yoki noto'g'ri ma'lumotlarni tarqatishadi. Bunday xabarlar jamiyatda noto'g'ri fikrlarning shakllanishiga, vahima yoki tushunmovchiliklarga sabab bo'lishi mumkin.

Yana bir muammo — **axborotning ishonchliligini tekshirish** masalasidir. Ijtimoiy tarmoqlarda tarqalayotgan har bir xabar jurnalistik standartlarga javob bermaydi. Shu bois professional jurnalistlar har qanday ma'lumotni bir nechta ishonchli manba orqali tekshirib, shundan keyingina e'lon qilishlari kerak.

An'anaviy ommaviy axborot vositalari uchun yana bir salbiy holat — bosma nashrlar o'quvchilari sonining kamayib borayotganidir. Bugungi yoshlarning aksariyati yangiliklarni internet orqali kuzatishni afzal ko'radi. Natijada ayrim gazetalar va jurnallar elektron formatga o'tishga yoki faoliyatini qayta tashkil etishga majbur bo'lmoqda.

Mualliflik huquqining buzilishi ham dolzarb muammolardan biridir. Ba'zi internet sahifalari boshqa jurnalistlar tayyorlagan maqola, foto yoki videolarni muallif ruxsatisiz e'lon qilmoqda. Bu esa ijodkorlarning mehnatini qadrsizlantiradi va qonun talablariga zid hisoblanadi.

Shuningdek, ijtimoiy tarmoqlarda axborotning haddan tashqari ko'pligi foydalanuvchilarda **axborot charchoqligini** yuzaga keltirishi mumkin. Turli xil yangiliklar oqimi orasidan ishonchli va foydali ma'lumotni tanlash tobora qiyinlashmoqda. Shu sababli media savodxonlik bugungi kunda har bir inson uchun zarur ko'nikmaga aylangan.

Yoshlar ijtimoiy tarmoqlardan eng faol foydalanuvchi qatlam hisoblanadi. Ular nafaqat axborot oladi, balki uni boshqalar bilan ulashadi, sharhlaydi va muhokama qiladi. Shu sababli o'quvchilarda media savodxonlikni rivojlantirish muhim ahamiyatga ega.

Media savodxonlik quyidagi ko'nikmalarni o'z ichiga oladi:

- axborot manbasining ishonchliligini baholash;
- yolg'on va haqiqiy xabarlarni farqlash;
- internet etikasi qoidalariga amal qilish;
- mualliflik huquqini hurmat qilish;
- shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish;
- ijtimoiy tarmoqlardan mas'uliyat bilan foydalanish.

Maktablarda media savodxonlik bo'yicha darslar, seminarlar va amaliy mashg'ulotlarni tashkil etish o'quvchilarning axborot madaniyatini yuksaltirishga xizmat qiladi.

Umuman olganda, ijtimoiy tarmoqlar an'anaviy ommaviy axborot vositalari faoliyatiga kuchli ta'sir ko'rsatmoqda. Ular axborotni tezkor tarqatish, auditoriya bilan samarali muloqot qilish va multimedia imkoniyatlaridan foydalanish kabi ko'plab afzalliklarni yaratdi. Shu bilan birga, soxta axborotlar, mualliflik huquqi, axborot xavfsizligi va media madaniyati bilan bog'liq muammolar ham dolzarb bo'lib qolmoqda. Shuning uchun jurnalistlar zamonaviy texnologiyalarni puxta egallash bilan birga kasbiy etika va xolislik tamoyillariga qat'iy amal qilishlari, yoshlar esa media savodxonlik ko'nikmalarini rivojlantirishlari zarur.

Xulosa qilib aytganda, ijtimoiy tarmoqlar zamonaviy axborot makonining ajralmas qismiga aylanib, an'anaviy ommaviy axborot vositalari faoliyatiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda.

Internet va raqamli texnologiyalarning rivojlanishi natijasida axborotni yaratish, tarqatish va qabul qilish jarayonlari tezlashdi, jurnalistika yangi bosqichga ko'tarildi. Bugungi kunda yangiliklarni tezkor yetkazish, keng auditoriyani qamrab olish va jamoatchilik bilan bevosita muloqot qilishda ijtimoiy tarmoqlarning o'rni tobora ortib bormoqda.

Tadqiqot davomida aniqlanganidek, ijtimoiy tarmoqlar an'anaviy OAV uchun yangi imkoniyatlarni yaratmoqda. Xususan, axborotni real vaqt rejimida tarqatish, multimedia vositalaridan foydalanish, auditoriya bilan interaktiv muloqot o'rnatish hamda xalqaro axborot almashinuvini kengaytirish jurnalistika rivojiga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda. Shu bilan birga, an'anaviy ommaviy axborot vositalari ham raqamli platformalarga moslashib, o'z faoliyatini internet va ijtimoiy tarmoqlar orqali davom ettirmoqda.

Biroq ijtimoiy tarmoqlarning jadal rivojlanishi ayrim muammolarni ham yuzaga keltirmoqda.

Soxta axborotlarning tez tarqalishi, tekshirilmagan ma'lumotlarning ommalashuvi, mualliflik huquqining buzilishi, axborot xavfsizligi va internet madaniyati bilan bog'liq masalalar jurnalistika oldidagi dolzarb vazifalardan biri bo'lib qolmoqda. Bunday sharoitda professional jurnalistlardan yuqori mas'uliyat, xolislik, faktlarni puxta tekshirish va kasbiy etika tamoyillariga qat'iy rioya qilish talab etiladi.

Ayniqsa, yosh avlodning media savodxonligini rivojlantirish bugungi kunning muhim vazifalaridan biridir. O'quvchilar internetda tarqalayotgan axborotlarni tanqidiy baholashni, ishonchli manbalarni aniqlashni, yolg'on xabarlarini farqlashni hamda ijtimoiy tarmoqlardan ongli va mas'uliyat bilan foydalanishni o'rganishlari zarur. Bu ko'nikmalar nafaqat axborot iste'mol qilish madaniyatini yuksaltiradi, balki kelajakda faol fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishga ham xizmat qiladi.

Kelajakda sun'iy intellekt, mobil jurnalistika, ma'lumotlar jurnalistikasi va multimedia texnologiyalarining rivojlanishi ommaviy axborot vositalari faoliyatini yanada takomillashtirishi kutilmoqda. Biroq hech qanday texnologiya jurnalistning kasbiy mahorati, ijodkorligi, mustaqil fikrlashi va jamiyat oldidagi mas'uliyatini to'liq almashtira olmaydi. Shu sababli zamonaviy jurnalistika texnologik imkoniyatlar bilan bir qatorda insoniy qadriyatlar, xolislik va haqqoniylik tamoyillariga tayangan holda rivojlanishi lozim.

Demak, ijtimoiy tarmoqlar va an'anaviy ommaviy axborot vositalari bir-biriga raqobatchi emas, balki o'zaro bir-birini to'ldiruvchi axborot tizimlari sifatida faoliyat yuritmoqda. Ularning uyg'un rivojlanishi jamiyatning ishonchli, tezkor va sifatli axborotga bo'lgan ehtiyojini qondirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining ***"Ommaviy axborot vositalari to'g'risida"***gi Qonuni.
2. O'zbekiston Respublikasining ***"Axborotlashtirish to'g'risida"***gi Qonuni.
3. O'zbekiston Respublikasining ***"Axborot erkinligi prinsiplari va kafolatlari to'g'risida"***gi Qonuni.
4. O'zbekiston Respublikasining ***"Kiberxavfsizlik to'g'risida"***gi Qonuni.
5. Nurmatov A. **Jurnalistika asoslari**. – Toshkent: O'zbekiston, 2021.
6. Qosimov B. **Zamonaviy jurnalistika**. – Toshkent: Tafakkur, 2022.
7. Mirzayev M. **Media va axborot madaniyati**. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2021.
8. Briggs M. *Journalism Next: A Practical Guide to Digital Reporting and Publishing*. 4th ed. CQ Press, 2019.
9. Kovach B., Rosenstiel T. *The Elements of Journalism*. 4th ed. Three Rivers Press, 2021.
10. Ward M. *Journalism Online*. Focal Press, 2013.
11. Craig R. *Online Journalism: Reporting, Writing and Editing for New Media*. Cengage Learning, 2011.
12. UNESCO. *Media and Information Literacy Curriculum for Teachers*. Paris: UNESCO Publishing, 2021.